

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ВОДНИХ БІОРЕСУРСІВ

§ 1. Історико-правові засади розвитку законодавства щодо використання водних біоресурсів

Ретроспектива правових засад розвитку законодавства про використання водних біоресурсів, безумовно, розглядається в контексті фактору еволюції державності на теренах України та панування відповідних культурно-історичних і політичних типів цивілізацій на тому чи іншому етапі історичного процесу.

Протягом тривалого історичного періоду необхідність прийняття спеціальних законів, які б спрямовувалися на охорону водних біоресурсів, була відсутня через мінімальний рівень антропогенного навантаження на довкілля. Це пов'язано, зокрема, зі слабкістю торговельних відносин, тому природні ресурси використовувалися лише для забезпечення потреб народного господарства.

Так, під час ранньофеодального періоду та епохи Київської Русі вилов риби відбувався на підставі права володіння (переважно особами найвищого стану в соціальній ієрархії) водними об'єктами. На тих же ділянках та водних об'єктах, які нікому не належали, дозволявся безперешкодний вилов риби будь-якими особами. Саме тому перше кодифіковане джерело права «Руська Правда» захищало права володарів на природні об'єкти від посягання на них із боку інших осіб і не передбачало правил та порядку здійснення рибальства, у тому числі з метою охорони водних біоресурсів.

У цілому законодавство XI–XVI ст. було спрямовано на захист не стільки природних ресурсів, як здебільшого на захист права власності на природні об'єкти великокнязівських, монастирських та обшчинних володінь від посягань на них інших осіб, і відповідно таке законодавство закріплювало заходи відповідальності для осіб, які порушували встановлений порядок володіння природними об'єктами.

Наприклад, за вилов риби в чужому ставку вперше пійманий з речовими доказами на місці злочину підлягав покаранню палицями, удруге – батогами, а третього разу – відрізання вуха. Заборонялося ловити рибу без «государевого указу» в ставках та озерах палацових сіл під страхом пені або іншого покарання.

Важливим історичним джерелом дореволюційного права України для дослідження правових засад охорони водних біоресурсів під час періоду польсько-литовського панування та козацької доби є Литовські Статути 1529, 1566 та 1588 рр. Їх норми регулювали як захист права власності на водні біоресурси, так і деякі аспекти їх використання та охорони у спеціальних підрозділах. Артикул 40 «Устави на волоки» 1557 р. передбачав правила лову риби, зокрема застереження щодо дозволених засобів та часу й періоду рибальства, а також окреслював коло осіб, відповідальних за дотримання зазначеного припису.

Перша ж реальна спроба загального регулювання рибальства, яка мала на меті також захист навколишнього природного середовища, була здійснена в 1591 р. наказом астраханським воєводам, згідно з яким останнім приписувалося «вперед рыбным ловцам и торговым людям приказати накрепко и смотрети над ними того и велити, чтоб они рыбы ловили про себя и на продажу, сколько кому можно состряпать, а лишние б рыбы не ловили и на песку не метали».

У період козацької доби, поряд із впливом магдебурзького і звичаєвого права, Литовських статутів своєрідну нормативну роль відіграють гетьманські універсали, які уособлюють національну законотворчу діяльність¹, у тому числі у сфері розвитку законодавства про охорону та використання водних біоресурсів.

Визначальні зміни в контексті правового регулювання водних біоресурсів відбулися під час правління Петра I. Так, першим рибоохоронним актом вважався Указ 1698 р., яким заборонялось ловити дрібний оселедець на «ужиток, на великого государя, і на себе, і на продаж – нехай залишиться для розплоду». У 1704 р. Петро I ввів відкупну систему рибальства, заборонив самоловну снасть, на яку ловилася як крупна, так і дрібна риба.

Виникнення загрози зменшення чисельності рибних багатств держави є характерним для середини XVIII – початку XIX ст., коли від-

¹ Тішкова Н. Л. Реформування державного управління охороною навколишнього середовища в контексті європейської інтеграції України : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. Дніпро, 2018. С. 69.

бувся перехід від монопольної форми промислів до вільного приватного підприємства, перехід від відкупної форми до митної й акцизної. Суттєву роль для активізації законодавчого врегулювання охорони водних, зокрема рибних, ресурсів мало й проголошення у 1802 р. принципу вільного морського рибальства.

Відповідні норми щодо використання та охорони водних біоресурсів пролонгувалися й у «Зібранні малоросійських прав» 1807 р. Для прикладу, глава XVIII «Рибна ловля» закріплювала положення щодо загальнодоступності та можливості безперешкодного загального права ловити рибу, а також передбачала відповідальність за вилов риби в чужих озерах¹.

Друга половина XIX ст. знаменувала прийняття обмежувальних та заборонних постанов стосовно рибного промислу, що вимагали дотримання раціонального рибальства. Розроблений «Проект загальних правил рибальства в Росії» передбачав положення щодо обмеження часу, місця, способів та знарядь лову риби.

Наприкінці XIX – початку XX ст. у контексті розвитку промисловості в країні та, відповідно, збільшення антропогенного навантаження на рибні багатства особливо відчувалася потреба у прийнятті єдиного нормативно-правового акта про рибальство й охорону вод. Проте, незважаючи на загострення проблеми екологічного стану водних ресурсів, охорона та захист іхтіофауни так і не знайшла належного правового забезпечення в цей історичний період.

Активізація формування спеціального законодавства про охорону рибних запасів відбувається в радянський період, коли приймається низка важливих нормативно-правових актів, як-то: Декрет Ради Народних Комісарів РРФСР від 23.09.1921 «Про рибну промисловість та рибальство», постанова Ради Народних Комісарів СРСР «Про регулювання рибальства й охорону рибних запасів» від 25.09.1935. Особливого значення набула постанова Ради Міністрів СРСР від 15.09.1958 «Про затвердження Положення про охорону рибних запасів і регулювання рибальства у водоймах СРСР», оскільки нею визначалися правила промислового, любительського і спортивного рибальства, перелічувалися заборонені для рибальства місця, знаряддя і способи до-

¹ Собрание малороссийских прав 1807 г. / редкол.: А. Н. Мироненко (предс.), К. А. Вислобоков (отв. секр.), И. Б. Усенко и др. ; Археогр. комис. ; Ин-т государства и права им. В. М. Корецкого ; Ин-т укр. археографии. Киев : Наук. думка, 1993. 368 с.

бування, окреслювалися строки лову. Принципові положення щодо охорони рибних запасів та регулювання рибальства закріплювалися в постанові Ради Міністрів СРСР від 10.12.1969 «Про заходи щодо посилення охорони рибних запасів у водоймах СРСР».

На початку 70-х рр. XX ст. приймаються спеціальні нормативно-правові акти, спрямовані на регулювання радянського морського рибальства: постанова Ради Міністрів СРСР від 07.10.1971 «Про заходи щодо подальшого розвитку рибництва та промислового рибальства у внутрішніх водоймах СРСР» і постанова від 25.10.1974 «Про посилення охорони запасів цінних видів риб, морських ссавців і водних безхребетних у рибогосподарських водоймах СРСР». Правові засади здійснення спортивного й любительського рибальства закріплювалися в постанові Ради Міністрів СРСР від 13.05.1976 «Про упорядкування спортивного й любительського рибальства».

Принципове значення для регулювання відносин у сфері охорони та використання рибних ресурсів мало прийняття Закону СРСР «Про охорону й використання тваринного світу» від 25.06.1980.

Таким чином, протягом усієї історії державотворчих процесів на теренах України, зміст, сутність та обсяг правового регулювання змінювалися під впливом панівної ідеології того чи іншого періоду, структурної організації соціальних відносин та ролі водних біоресурсів для забезпечення потреб суспільств та держави. Тим не менш природоохоронне законодавство дорадянських та радянських часів є надзвичайно цінним спадком вітчизняного права, а його вплив відіграв важливу роль у становленні та подальшому розвитку сучасного законодавства про охорону та використання водних живих ресурсів.

§ 2. Стан сучасного правового забезпечення використання водних біоресурсів

Необхідність забезпечення сталого використання і збереження водних біоресурсів як відкритого моря, так і водних живих ресурсів, що перебувають під національною юрисдикцією, вимагає нових комплексних підходів до раціонального використання та освоєння морських

та прибережних зон на національному, субрегіональному, регіональному та глобальному рівнях¹.

Сьогодні для біорізноманіття водних екосистем існує низка загроз природного (зміна клімату, заселення інвазивних видів, евтрофікація тощо), антропогенного та воєнного характеру. Рівень охорони водних біоресурсів залишається незадовільним через високий обсяг незаконного, непідзвітнього, неконтрольованого рибальства².

За таких умов запорукою результативності державної екологічної політики у сфері використання водних біоресурсів є наявність адекватної сучасним політико-правовим реаліям національної стратегії та законів, реалізацію яких спрямовано на мінімізацію або локалізацію вищенаведених для них загроз. Водночас сучасна система правового регулювання використання водних біоресурсів буде ефективною за умови її міждисциплінарного та міжгалузевого характеру, тобто у тому випадку, якщо структура еколого-правового механізму використання водних біоресурсів базуватиметься як на екологічних нормах, що фіксують загальні екологічні вимоги їх використання, так і на екологізованих нормах інших галузей законодавства (господарського, адміністративного, кримінального, трудового та ін.).

Найбільш загальні питання охорони та використання водних біоресурсів України прямо чи опосередковано врегульовано в таких законах загального еколого-правового спрямування: «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991, «Про Червону книгу України» від 07.02.2002, «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28.02.2019, «Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів» від 22.03.2001, «Про виключну (морську) економічну зону» від 16.05.1995. До цього блоку законодавчих актів слід віднести й закони України «Про екологічну мережу України» від 24.06.2004 та «Про природно-заповідний фонд України» від 16.06.1992, який, зокрема, встановлює вимоги щодо

¹ Повестка дня на XXI век : принята Конф. ООН по окружающей среде и развитию, Рио-де-Жанейро, 3–14 июня 1992 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/agenda21.shtml (дата звернення: 19.07.2023).

² Шостий національний звіт про виконання Україною Конвенції ООН про охорону біологічного різноманіття. Українська версія. Грудень 2018 р. / підгот.: Ін-т зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, WWF-Україна Київ, 2018. С. 39. URL: https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/05/CBD_all_UKR-fin.pdf (дата звернення: 19.07.2023).

спеціального використання водних біоресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Слід акцентувати увагу й на Законі України від 04.02.2021 «Про ветеринарну медицину», який набрав чинності 21.03.2023 та яким, на відміну від попередньої редакції, до сфери його регулювання включено об'єкти аквакультури, а також наведено визначення водних тварин (гідробіонтів).

Визначальний вплив мають нормативно-правові акти спеціального характеру, які зорієнтовано на встановлення цільових екологічних вимог на забезпечення раціонального використання водних біоресурсів. Серед них закони України: «Про тваринний світ» від 13.12.2001, «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» від 06.02.2003, «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» від 08.07.2011, «Про аквакультуру» від 18.09.2012 та ін.

Принципове значення для концепції розвитку законодавства про охорону, використання та відтворення водних біоресурсів мають короткострокові та довгострокові програми і стратегії, які визначають вектор такого розвитку на основі аналізу сучасного стану збереження та використання воднобіоресурсових запасів. Наприклад, Морською природоохоронною стратегією України, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11.10.2021 № 1240-р, однією із стратегічних цілей передбачено збалансоване використання та відтворення водних біоресурсів і розвитку марикультури, а також відродження популяції особливо цінних промислових видів риб¹.

Конкретизацію значної кількості правових аспектів використання водних біоресурсів на рівні спеціально-правового регулювання передбачено на рівні постанов Кабінету Міністрів України, серед яких: «Про затвердження Порядку справляння плати за спеціальне використання водних біоресурсів і розмірів плати за їх використання» від 12.02.2020 № 125, «Про затвердження Порядку здійснення спеціального використання водних біоресурсів у внутрішніх рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах), внутрішніх морських водах, територіальному морі, виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі України» від 25.11.2015 № 992, «Про затвердження Порядку і умов використання рибних та інших водних ресурсів виключної (мор-

¹ Про схвалення Морської природоохоронної стратегії України : розпорядж. Каб. Міністрів України від 11.10.2021 № 1240-р. *Урядовий кур'єр*. 23.10.2021. № 204.

ської) економічної зони України» від 13.08.1999 № 1490, «Про затвердження Порядку здійснення любительського і спортивного рибальства» від 18.07.1998 № 1126, «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів водних біоресурсів» від 21.11.2011 № 1209, «Про розмір компенсації за незаконне добування, знищення або пошкодження видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, а також за знищення чи погіршення середовища їх перебування (зростання)» від 07.11.2012 № 1030 та ін.

На рівні підзаконних нормативно-правових актів правовий регуляторний вплив на відносини щодо використання водних біоресурсів здійснюють: наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 19.09.2022 № 700 «Про затвердження Правил любительського і спортивного рибальства», наказ Державного комітету рибного господарства України від 18.03.1999 № 33 «Про затвердження Правил промислового рибальства в рибогосподарських водних об'єктах України», наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 26.08.2022 № 622 «Про затвердження Порядку штучного розведення (відтворення), вирощування водних біоресурсів та їх використання», наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 08.12.2022 № 1002 «Про затвердження Режиму рибальства в басейні Чорного моря у 2023 році», наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 08.12.2022 № 1001 «Про затвердження Режиму рибальства в басейні Азовського моря у 2023 році», наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 08.12.2022 № 1003 «Про затвердження Режиму рибальства у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах) України у 2023 році» тощо.

Окремий блок правового регулювання використання водних біоресурсів складають нормативно-правові акти, які визначають порядок створення і функціонування органів управління, а саме: Положення про Державну екологічну інспекцію, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 19.04.2017 № 275, Положення про територіальні та міжрегіональні територіальні органи Держекоінспекції, затверджене наказом Міністерства енергетики та захисту довкілля України від 07.04.2020 № 230, Положення про громадських інспекторів рибоохорони, затверджене Міністерством аграрної політики та продовольства України від 24.02.2012 № 83, Положення про Спеціалізовану екологічну прокуратуру (на правах Департаменту) Офісу Генерально-

го прокурора, затверджене наказом Генерального прокурора від 02.08.2021 № 247, тощо.

Сучасна система правового регулювання водних біоресурсів не є перманентною, вона трансформується під впливом екологічних, соціально-економічних та політичних реалій. У цьому контексті слід зазначити важливі для досліджуваної галузі законодавчі ініціативи, спрямовані на вдосконалення правового регулювання використання водних біоресурсів. Зокрема, з метою підвищення ефективності функціонування рибогосподарської галузі та забезпечення раціонального використання водних біоресурсів Міндовкілля ініціювало розроблення Кодексу відповідального ведення рибного господарства, правові норми якого покликані забезпечити баланс між видобутком рибних ресурсів та рибовідтворювальними заходами.

Реформування правових аспектів у галузі використання водних біоресурсів спирається, серед іншого, й на міжнародно-правовий досвід. Наприклад, правовій охорони та використанню водних біоресурсів присвячено Міжнародну конвенцію щодо регулювання китобійного промислу від 02.12.1946, Конвенцію про збереження морських живих ресурсів Антарктики від 20.05.1980, Конвенцію про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, від 02.02.1971, Конвенцію про охорону дикої флори і фауни і природних середовищ існування в Європі від 19.09.1979 та Декларацію про збереження флори, фауни та середовища їх мешкання від 01.01.1988. Крім того, важливу роль у сфері використання та охорони водних біоресурсів мають регіональні угоди між урядом України та урядами іноземних держав, наприклад Угода про політичне співробітництво, вільну торгівлю і стратегічне партнерство між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії, яка ратифікована Законом України від 16.12.2020.

§ 3. Водні біоресурси як об'єкти використання тваринного світу

Сучасні реалії сьогодення свідчать про тенденції до збільшення споживання людиною водних біоресурсів з огляду на значення їх для

забезпечення харчової та продовольчої безпеки, гарантування засобів до існування та викорінення бідності шляхом створення нових робочих місць у галузі рибного господарства. За даними, які наведено в Стратегії охорони здоров'я водних тварин на 2021–2025 роки, що затверджена Всесвітньою організацією охорони здоров'я тварин, потреба у продуктах водних біоресурсів зростає на 32% до 2030 р., оскільки збільшення виробництва такої продукції суттєво впливає на досягнення багатьох ЦСР ООН, таких як подолання бідності та голоду, забезпечення здоров'я та благополуччя, відповідального споживання та виробництва, а також збереження та сталого використання морських біоресурсів¹.

Водні біоресурси належать до природних ресурсів і є важливим компонентним об'єктом тваринного світу, а тому правове регулювання їх використання здійснюється за допомогою як норм законодавства України про тваринний світ, так і спеціальних норм про охорону, використання, збереження та відтворення водних біоресурсів.

Так, ст. 3 Закону України «Про тваринний світ» визначає, що до об'єктів тваринного світу належать: дикі тварини – хордові, у тому числі хребетні (ссавці, птахи, плазуни, земноводні, риби та ін.), безхребетні (членистоногі, моллюски, голкошкірі) та інші тварини в усьому їх видовому й популяційному різноманітті й на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо); частини диких тварин (роги, шкіра); продукти життєдіяльності диких тварин². При цьому зазначений Закон не оперує терміном «водні біоресурси», натомість лише опосередковано у ст. 25 згадує про «рибу та водних безхребетних» у контексті визначення рибальства, а в ст. 39 ідеться про «меліоративний вилов біоресурсів».

Варто зазначити, що індикатором ефективності понятійно-категоріального апарату у сфері використання водних біоресурсів є не кількість нормативно-правових актів, у яких закріплюється досліджуваний термін, а їх якість. Тобто вочевидь достатнім буде визначення поняття «водних біоресурсів» в одному спеціальному законодавчому акті, але

¹ OIE Aquatic Animal Health Strategy 2021–2025 : Improved aquatic animal health and welfare worldwide / World Organization For Animal Health (OIE). OIE : Paris, 2021. P. 10. URL: <https://www.oie.int/app/uploads/2021/05/en-oie-aahs.pdf> (дата звернення: 19.07.2023).

² Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 №2894-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14> (дата звернення: 19.07.2023).

за умови, що таке правове визначення буде уніфікованим, позбавленим двозначного тлумачення, відобразатиме особливості водних біоресурсів як об'єктів права, а також закріплюватиме сталу систему нормативних ознак цієї юридичної конструкції.

Починаючи з активізації реформування екологічного законодавства незалежної України і до цього часу, суттєвою прогалиною в аспекті правового регулювання суспільних відносин у сфері водних біоресурсів є не лише відсутність однозначного визначення, але і вживання в законодавстві таких синонімічних конструкцій, як «водні живі ресурси», «водні тварини» та «водні біоресурси».

Закон України від 06.02.2003 «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них»¹ містить визначення: «риба та інші водні живі ресурси (водні біоресурси)» – це сукупність водних організмів (гідробіонтів), життя яких неможливе без перебування (знаходження) у воді. До водних живих ресурсів належать: прісноводні, морські, анадромні та катадромні риби на всіх стадіях розвитку, круглороті, водні безхребетні, у тому числі моллюски, ракоподібні, черви, голкошкірі, губки, у тому числі моллюски, кишковопорожнинні, наземні безхребетні у водній стадії розвитку, головногі, водорості та інші водні рослини.

Системний аналіз чинної системи законодавства про охорону та використання водних біоресурсів демонструє оперування в ньому аналогічним за змістом юридичним визначенням водних біоресурсів у таких нормативно-правових актах, як Інструкція про порядок здійснення штучного розведення, вирощування риби, інших водних живих ресурсів та їх використання в спеціальних товарних рибних господарствах, затверджена наказом Державного комітету рибного господарства від 15.01.2008 № 4, Правила промислового рибальства в рибогосподарських водних об'єктах України, затверджених наказом Державного комітету рибного господарства України від 18.03.1999 № 33; Методика розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушень правил рибальства та охорони водних живих ресурсів, затверджена наказом Міністерства аграрної політики України та Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 12.07.2004 № 248/273.

¹ Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них : Закон України від 06.02.2003 № 486-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/486-15> (дата звернення: 19.07.2023).

У Законі України від 08.07.2011 «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів»¹ поряд із терміном «водні біоресурси», який за змістом аналогічний визначенню, запропонованому у вищенаведених нормативно-правових актах, вживається також поняття «гідробіонти», під яким розуміються тварини чи рослини (гідрофіти), що мають різноманітні пристосування для життя у воді.

Поняття «водних тварин» (гідробіонтів) передбачається в Законі України від 04.02.2021 «Про ветеринарну медицину»², який відносить до них тварин нижчезазначених видів, включаючи їхні яйця, сперму та гамети: а) риба, що належить до надкласу Безщелепні (Agnatha) та класів Хрящові риби (Chondrichthyes), Лопатепері (Sarcopterygii) та Променепері (Actinopterygii); б) водні моллюски, що належать до типу Моллюски (Mollusca); в) водні ракоподібні, що належать до підтипу Ракоподібні (Crustacea).

Слід звернути увагу й на те, що в деяких чинних підзаконних нормативно-правових актах і досі вживається застарілий термін «водні живі ресурси» (наприклад у вищезгаданій Інструкції про порядок здійснення штучного розведення, вирощування риби, інших водних живих ресурсів та їх використання в спеціальних товарних рибних господарствах від 15.01.2008).

У контексті дослідження використання водних біоресурсів слід навести такі їх юридичні ознаки, які дозволяють ідентифікувати водні біоресурси як об'єкт права використання:

1) до водних біоресурсів належить не лише тваринний світ у всьому його різноманітті (фауна), але й також рослинний світ (флора). Так, правовий режим водоростей визначається нормами як законодавства про рослинний світ, так і законодавства про охорону та використання водних біоресурсів з огляду на їх високу поживну цінність для організму людини, їх функції для стабілізації стану водних екосистем та значення для забезпечення енергетичної, продовольчої та екологічної безпеки;

2) безпосереднім об'єктом добування водних біоресурсів є лише ті водні біоресурси, які є в живому стані. Це означає, що під дію за-

¹ Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів : Закон України від 08.07.2011 № 3677-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3677-17> (дата звернення: 19.07.2023).

² Про ветеринарну медицину : Закон України від 04.02.2021 № 1206-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1206-20> (дата звернення: 19.07.2023).

конодавства про використання водних біоресурсів потрапляють ті з них, які не загинули під впливом антропогенних або природних чинників і відповідно збір та утилізація їх не може вважатися рибальством і регламентуватися відповідними правилами;

3) з цією ознакою тісно пов'язано таке: їх перебування у воді у стані волі, напіввільних умовах чи в неволі, тобто якщо вони не втратили екологічного зв'язку з навколишнім природним середовищем, у тому числі з характерним для них середовищем перебування – водною екосистемою. Однак варто конкретизувати, що детермінуючою особливістю водних біоресурсів у системі об'єктів еколого-правового регулювання є те, що вони відносяться до живих організмів, і поки цей живий стан не буде змінено, водні біоресурси мають потенційну можливість взаємодіяти з навколишнім природним середовищем, мати з ним певний екологічний зв'язок і, до того ж, можуть бути повернені у природне середовище;

4) просторова ознака водних біоресурсів як пов'язана з їх перебуванням у територіальних межах України, так і поширює дію екологічного законодавства на правовий режим тих водних біоресурсів, які належать до природних багатств її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони¹.

§ 4. Теоретико-правові (основоположні) засади використання водних біоресурсів

Теоретико-правове обґрунтування нагальності створення належного правового механізму використання водних біоресурсів обумовлюється тим фактом, що цей природний ресурс може відтворюватися лише в умовах раціонального використання, а тому домінантною метою держави в досліджуваній галузі є забезпечення законодавчої регламентації процедури реалізації права використання водних біоресурсів та належної правової поведінки відповідних суб'єктів шляхом правового врегулювання їх прав та обов'язків.

¹ Григор'єва Т. В. Правові засади використання, охорони та відтворення водних живих ресурсів : монографія. Харків : Право, 2011. 176 с.

Актуальним як у доктрині екологічного права, так і в правозастосовній практиці залишається питання щодо правового визначення дефініції «використання водних біоресурсів» та його співвідношення із суміжними поняттями, зокрема із поняттям «користування водними біоресурсами».

В еколого-правовій науці критерієм розмежування понять «природокористування» та «використання природного ресурсу» слугує концепція приналежності, тобто прив'язка до права власності. На доведення зазначеної позиції Н. Р. Кобецька вказує, що право природокористування в контексті господарського освоєння, експлуатації природних ресурсів може розглядатись як особливий правовий титул приналежності природних ресурсів певним суб'єктам (особливе речове право), а використання природних ресурсів – як вид господарсько-економічної діяльності, пов'язаної з освоєнням природних ресурсів¹. Зазначений підхід відображено й на рівні спеціального правового регулювання. Так, розділ VII Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів»² присвячено правовій регламентації діяльності з вилучення корисних властивостей та матеріальної або нематеріальної вигоди з експлуатації водних біоресурсів, а розділ VIII у контексті декларування водних біоресурсів об'єктами власності Українського народу гарантує юридичним та фізичним особам право користуватися ними.

Ураховуючи вищенаведене, використання водних біоресурсів слід розуміти як врегульовану нормами права діяльність фізичних та юридичних осіб, спрямовану на отримання і споживання корисних властивостей водних біоресурсів із метою задоволення своїх естетичних, оздоровчих, рекреаційних, споживчих та/або комерційних потреб, здійснювану як із вилученням, так і без вилучення їх із природного середовища.

Використання водних біоресурсів має підпорядковуватися загальним засадам, імперативним вимогам та фундаментальним концепціям, які проникають у сутність інституту природокористування й насичують його зміст ідейною основою. Серед ключових принципів використан-

¹ Кобецька Н. Р. Дозвільне та договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2016. 36 с.

² Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів : Закон України від 08.07.2011 №3677-VI.

ня водних біоресурсів доречно виокремити, зокрема, застосування екосистемного підходу, який, на думку Є. П. Суєтнова, є квінтесенціальним принципом екологічного права¹, а за справедливим переконанням М. А. Дейнеги, нормативний зміст цього підходу полягає в тому, що під час прийняття будь-яких рішень щодо використання природних ресурсів необхідно керуватися вимогами, заснованими на недопущенні заподіяння шкоди іншим природним ресурсам та навколишньому природному середовищу зокрема².

Перелік зазначених принципів не є вичерпним, оскільки діяльність з вилучення корисних властивостей водних біоресурсів повинна здійснюватися із дотриманням, як загальних принципів права природокористування, так і новітніх принципів, наприклад принципу «нульового рівня» використання природних ресурсів, згідно з яким обсяги вилучення поновлюваних природних ресурсів не повинні перевищувати обсягів їх відтворення³.

Різновиди використання водних біоресурсів передбачено в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», який передбачає використання природних ресурсів у порядку загального та спеціального використання. Поділ видів використання водних біоресурсів регламентований й на рівні Законів України «Про тваринний світ» (розділ III) та «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» (розділ VII). При цьому головною ознакою такого поділу слугують мета використання природних ресурсів, порядок реалізації права користування відповідного виду, а також міра впливу користувача на фізичний стан водних біоресурсів.

Так, відповідно до ст. 26 Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів», до загального використання відноситься таке, яке здійснюється громадянами в наукових, культурно-освітніх та виховних цілях для задоволення естетичних,

¹ Суєтнов Є. П. До питання про визнання екосистемного підходу квінтесенціальним принципом екологічного права. *Проблеми законності*. 2020. № 149. С. 100. DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.149.201995>.

² Дейнега М. А. Екосистемний підхід до використання природних ресурсів: правовий аспект. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 2. С. 134.

³ Дейнега М. А. Право користування природними ресурсами як правовий інститут у системі природоресурсного права. *Право. Людина. Довкілля = Law. Human. Environment*. 2020. Vol. 11, No. 1. С. 45.

оздоровчих, рекреаційних та інших потреб¹. Спеціальне використання здійснюється переважно для виробничих потреб на підставі спеціального дозволу, а також за відповідну плату. Порядок реалізації права використання обумовлює особливості правового механізму, який визначає вимоги, які необхідно виконати, для того щоб здійснити суб'єктивне право особи на використання водних біоресурсів.

Підстави виникнення права використання водних біоресурсів можуть диференціюватися на публічно-правові та приватно-правові. У першому випадку йдеться, зокрема, про реалізацію функцій державного управління та контролю за охороною та раціональним використанням водних біоресурсів органами державної влади та місцевого самоврядування щодо надання дозволів на спеціальне використання водних біоресурсів, а також створення правового механізму безперешкодного доступу громадян до водних біоресурсів з метою задоволення своїх власних потреб. Приватно-правові ж підстави виникнення права користування водними біоресурсами відображають здебільшого концепцію договірної регулювання відносин експлуатації природних ресурсів, наприклад у контексті укладення договору на спеціальне використання водних біоресурсів за результатами аукціонів. (У Прозорро.Продажі запроваджується новий пілотний проект із продажу квот на вилов риби через електронні аукціони. Уряд ухвалив нову постанову № 1479, яка затверджує як реалізацію проекту, так і порядок проведення онлайн-торгів та вимоги до учасників)².

Підставами припинення правовідносин у сфері використання водних біоресурсів можуть бути правомірні (наприклад добровільна відмова підприємств, установ, організацій та громадян від використання водних біоресурсів) або неправомірні дії (як-то порушення встановленого законодавством порядку та умов спеціального вико-

¹ Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів : Закон України від 08.07.2011 № 3677-VI.

² Деякі питання проведення аукціонів з продажу права на укладення договорів на право спеціального використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах) шляхом електронних торгів, затвердження типового договору на право спеціального використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах), внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України та визнання такими, що втратили чинність, постанов Кабінету Міністрів України : постанова Каб. Міністрів України від 30.12.2022 № 1479. *Урядовий кур'єр*. 31.12.2022. № 277.

ристання водних біоресурсів), а також події, передбачені чинним законодавством, які, своєю чергою, можуть бути безумовними (коли правовідносини підлягають обов'язковому припиненню) або умовними (коли потенційна можливість припинення досліджуваних правовідносин залежить від певної умови / обставини, що підлягає з'ясуванню). До перших належить, наприклад, закінчення строку, на який було надано дозвіл чи інший документ на право використання водних біоресурсів, а до других – факт нецільового використання водних біоресурсів, доведення якого припиняє право на використання цього природного ресурсу.

Водночас мета захисту суб'єктивних прав та законних інтересів користувачів водних біоресурсів вимагає чіткого окреслення в екологічному законодавстві переліку підстав припинення правовідносин у досліджуваній царині.

§ 5. Використання водних біоресурсів на засадах загального користування

Право загального природокористування є особливою правовою конструкцією з тільки їй властивим змістом, в основі якої лежить нерозривний природний зв'язок людини і природи. Право загального природокористування виникає у зв'язку з наявністю в людини потреби у використанні об'єктів тваринного світу як природної умови її існування¹. Водночас загальне використання водних біоресурсів слугує не лише джерелом задоволення різноманітних потреб людини, але й виступає суттєвим фактором впливу на стан навколишнього природного середовища, у тому числі на характеристику кількісно-якісного стану збереження водних біоресурсів. Тому діяльність, пов'язана зі здійсненням цього права, має суворо регламентуватися системою правових норм, які визначають порядок, межі та зміст правовідносин, які складаються у сфері загального використання водних біоресурсів.

¹ Шеховцов В. В. Перспективи формування і розвитку фауністичного законодавства України : монографія. Харків : Право, 2020. С. 196.

Найпоширенішим видом реалізації права загального використання водних біоресурсів є здійснення любительського та спортивного рибальства, регламентація яких стає одним із важливих чинників ведення раціонального рибного господарства. Особливість цього різновиду полягає в «подвійному» врегулюванні відносин використання водних біоресурсів в екологічному законодавстві, тобто, з одного боку, право загального використання водних біоресурсів належить до правовідносин, які складаються у сфері використання тваринного світу (ст. 16 Закону України «Про тваринний світ»), а з іншого – здійснення любительського і спортивного рибальства розглядається в контексті реалізації права загального водокористування (ст. 47 ВК України).

Правові засади здійснення любительського і спортивного рибальства врегульовані наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 19.09.2022 № 700 «Про затвердження Правил любительського і спортивного рибальства». Зазначеними Правилами визначено, що під час здійснення любительського, спортивного рибальства та підводного полювання об'єктами добування (вилову) є водні біоресурси, крім тих, що занесені до Червоної книги України, переліків регіонально рідкісних видів, що охороняються та включені до інших переліків, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Крім того, ними встановлені умови здійснення любительського, спортивного рибальства та підводного полювання, застосування знарядь і способів добування (вилову), обсяги добування (вилову) за вагою та поштучно, заборонені місця і строки (періоди) заборон на добування (вилов) водних біоресурсів, мінімально дозволені для добування (вилову) розміри та види водних біоресурсів, умови проведення офіційних спортивних змагань із видів спорту, якими відповідно до правил спортивних змагань передбачено здійснювати добування (вилов) водних біоресурсів та умови використання суден.

Згідно з Правилами, любительське і спортивне рибальство на водоймах загального користування дозволяється здійснювати рибалкам безоплатно в порядку загального використання водних біоресурсів для особистих потреб (без права реалізації) не забороненими цими Правилами знаряддями добування (вилову) та в мінімально дозволених для добування (вилову) розмірах видів водних біоресурсів під

час здійснення любительського, спортивного рибальства та підводного полювання, за нормами добування (вилову) дозволених видів водних біоресурсів на одного рибалку за добу, що відповідає ознакам загального природокористування. У всіх же інших випадках любительське і спортивне рибальство реалізується на праві спеціального використання об'єктів тваринного світу в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України відповідно до екологічного законодавства, а саме: любительське, спортивне рибальство та підводне полювання, що перевищує встановлені вказаними Правилами обсяги безоплатного добування (вилову) водних біоресурсів, здійснюється за плату у Порядку здійснення спеціального використання водних біоресурсів у внутрішніх рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах), внутрішніх морських водах, територіальному морі, виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25.11.2015 №992.

Право загального використання водних біоресурсів уже за своєю соціально-юридичною природою є гарантією забезпечення імплементації природного та невідчужуваного права людини на безпечне навколишнє природне середовище. Проте ефективна реалізація цього права вимагає активних дій із боку держави, які б створили гарантії безперешкодного доступу до водних біоресурсів. Зокрема, такими гарантіями є: 1) законодавче врегулювання суб'єктивної можливості кожної людини використовувати водні біологічні ресурси для задоволення власних (некомерційних) потреб; 2) неможливість обмеження права загального використання водних біоресурсів у разі перебування земельних ділянок прибережених захисних смуг у користуванні фізичних або юридичних осіб, що є, по суті, втіленням принципу збалансування публічних та приватних інтересів у процесі природокористування. Так, відповідно до ст. 51 ВК України, на орендарів водного об'єкта покладається обов'язок передбачати місця для безоплатного забезпечення права громадян на загальне водокористування, у тому числі для любительського та спортивного рибальства¹; 3) положення законодавства, які визначають права та обов'язки користувачів тваринного світу та закріплюють гарантії

¹ Водний кодекс України : Закон України від 06.06.1995 №213/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр> (дата звернення: 19.07.2023).

правильного, раціонального, науково обґрунтованого користування тваринним світом та всебічної його охорони¹.

Оскільки забезпечення збереження запасів природних ресурсів є пріоритетом при регламентації відповідних правовідносин, то право загального використання водних біоресурсів обмежується покладанням на суб'єктів певних обов'язків, яких вони зобов'язані неухильно дотримуватися з метою підтримання безпечного стану довкілля та забезпечення екологічної безпеки. Наприклад, громадяни, які займаються любительським рибальством, зобов'язані підтримувати чистоту довкілля та санітарний стан рибогосподарських водних об'єктів (їх частин), а саме не залишати після себе на берегах рибогосподарських водних об'єктів (їх частин) і на кризі сміття та інші відходи, а також не допускати засмічення та забруднення рибогосподарських водних об'єктів (їх частин) іншим чином².

В еколого-правовій доктрині висловлюється цілком виважена думка, що право загальнодоступного використання об'єктів тваринного світу за своєю соціально-правовою сутністю не є абсолютним. Науково-теоретична концепція кореляції прав і обов'язків (у тому числі екологічних) детермінує потребу законодавчого закріплення обмежень під час реалізації громадянами права користування об'єктами тваринного світу в порядку загального використання³. Отже, аналізуючи правові засади здійснення любительського рибальства, видається можливим акцентувати на таких заборонах та обмеженнях, які встановлюються під час його реалізації: 1) заборони щодо лову окремих видів водних біоресурсів (дельфінів, тюленів, усіх видів осетрових та їх гібридів, лосося та інших видів, занесених до Червоної книги України); 2) заборони стосовно певних знарядь, засобів, способів лову, строків і місць його здійснення (наприклад заборона любительського рибальства в нерестовий період (за виключенням добування (вилову) водних біоресурсів на не заборонених

¹ Черкашина М. К. Юридичні гарантії права природокористування : монографія / за ред. А. П. Гетьмана. Харків : ФІНН, 2010. С. 143.

² Про затвердження Правил любительського і спортивного рибальства : наказ М-ва аграр. політики та продовольства України від 19.09.2022 № 700. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1412-22> (дата звернення: 19.07.2023).

³ Шеховцов В. В. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку фауністичного законодавства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2021. 444 с.

органами рибоохорони ділянках рибогосподарських водних об'єктів (їх частинах) гачковими знаряддями (добування) вилову з кількістю гачків не більше двох на рибалку або спінінгом з однією штучною приманкою з берега); заборона застосування гарпунів, острог, луків, арбалетів та інших колючих знарядь добування (вилову) за виключенням гачкових знарядь добування (вилову) та підводних рушниць; електроловильних систем (електровудок, електрошокерів, ультразвукових приладів тощо).

Суб'єктами загального використання водних живих ресурсів є підприємства, установи й організації незалежно від форм власності, а також громадяни України, іноземці й особи без громадянства, які використовують водні живі ресурси. Крім того, до кола таких суб'єктів належать органи рибоохорони, структура яких передбачена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08.09.2021 № 1066-р «Про деякі питання територіальних органів Державного агентства меліорації та рибного господарства»¹ й до яких входять Управління Державного агентства меліорації та рибного господарства в областях, Азовське басейнове управління Держрибагентства, а також Чорноморське басейнове управління Держрибагентства. На базі Управління Держрибагентства в областях діє рибоохоронний патруль, основним завданням якого є реалізація повноважень Держрибагентства у сфері рибного господарства, охорони, використання і відтворення водних біоресурсів та регулювання рибальства.

Підсумовуючи теоретико-правові положення цього параграфа, доцільно відмітити позитивну тенденцію оновлення законодавства, а саме Правил любительського та спортивного рибальства як спеціального нормативно-правового акта, який регламентує відносини щодо загального використання водних біоресурсів, але треба відмітити те, що й інші акти екологічного законодавства, відповідно до сучасних реалій стану навколишнього природного середовища та зміни соціально-політичного орієнтиру на забезпечення сталого розвитку еколого-правових відносин, також потребують змін.

¹ Про деякі питання територіальних органів Державного агентства меліорації та рибного господарства : розпорядж. Каб. Міністрів України від 08.09.2021 № 1066-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1066-2021-p> (дата звернення: 19.07.2023).

§ 6. Використання водних біоресурсів на засадах спеціального користування

У зв'язку з тим, що водні біоресурси належать на праві власності Українському народу, а спеціальне використання водних біоресурсів передбачає інтенсифікований обсяг вилучення та зміну їх фізичного стану, чинне законодавство обумовлює спеціальний порядок такого вилучення, який полягає в реалізації процедури використання водних біоресурсів за умови дотримання певних законодавчих вимог та підстав.

Сучасне екологічне законодавство регулює правові аспекти таких видів використання водних біоресурсів на засадах спеціального використання: промислове рибальство; дослідний вилов; любительське і спортивне рибальство у водних об'єктах загального користування, що перевищує встановлені обсяги безоплатного вилову¹; інші види, передбачені законодавством.

Місце та роль інституту спеціального використання водних біоресурсів у системі еколого-правових відносин зумовлюється такими його істотними ознаками:

1) здійснюється для задоволення матеріально-економічних потреб громадян та потреб народного господарства;

2) полягає в добуванні риби та інших водних біоресурсів, що мають цінність для економіки держави, у тому числі підвищення її промислового потенціалу та підвищення конкурентоспроможності вітчизняної галузі рибного господарства;

3) реалізується в межах визначених зон спеціального використання водних біоресурсів, а саме на окремих ділянках внутрішніх рибогосподарських водних об'єктів (їх частинах), внутрішніх морських водах, територіальному морі, виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі України, а також у відкритому морі та у виключних економічних зонах іноземних держав – відповідно до умов міжнародних договорів України або законодавств іноземних держав. Обов'язковість цієї ознаки дозволяє стверджувати про відсутність останнього у випадках добування водних тварин за межами

¹ Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів : Закон України від 08.07.2011 №3677-VI.

зазначених акваторій. Так, згідно з ч. 2 ст. 26, Закон України «Про тваринний світ» до рибогосподарських водних об'єктів відносить усі поверхневі, територіальні і внутрішні морські води, які використовуються (можуть використовуватися) для промислового добування, вирощування чи розведення риби та інших об'єктів водного промислу або мають значення для природного відтворення їх запасів, а також виключна (морська) економічна зона та акваторія в межах континентального шельфу України.

Крім того, використання водних біоресурсів може здійснюватися й за межами юрисдикції України. У такому випадку реалізація промислового рибальства за межами юрисдикції України здійснюється відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 23.11.2016 «Про затвердження ліцензійних умов провадження господарської діяльності з промислового вилову водних біоресурсів за межами юрисдикції України»¹, згідно з якою господарська діяльність із промислового вилову водних біоресурсів за межами юрисдикції України провадиться на підставі ліцензії за наявності в ліцензіата матеріально-технічної бази для провадження господарської діяльності з промислового вилову водних біоресурсів за межами юрисдикції України, а також з обов'язковим дотриманням ліцензіатом кадрових, технологічних та організаційних вимог;

4) здійснюється з обов'язковою умовою дотримання часових обмежень, що є специфічною ознакою інституту спеціального використання саме тваринного світу, оскільки йдеться про живі організми та їх природно-біологічні та фізіологічні потреби, пов'язані з процесами самовідтворення, нагулу та нересту, урахування яких є імперативною вимогою під час здійснення експлуатації цих ресурсів. При цьому територіально-басейновий принцип та видові ознаки конкретних водних біоресурсів передбачають встановлення конкретних строків здійснення промислового рибальства. Наприклад, наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 08.12.2022 № 1001 затверджений Режим рибальства в басейні Азовського моря у 2023 р.², визначені кон-

¹ Про затвердження ліцензійних умов провадження господарської діяльності з промислового вилову водних біоресурсів за межами юрисдикції України : постанова Каб. Міністрів України від 23.11.2016 № 845. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/845-2016-p> (дата звернення: 19.07.2023).

² Про затвердження Режиму рибальства в басейні Азовського моря у 2023 році : наказ М-ва аграр. політики та продовольства України від 08.12.2022 № 1001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1583-22> (дата звернення: 19.07.2023).

кретні строки здійснення промислу певних видів риби за допомогою конкретно визначених способів та знарядь лову (наприклад: промисел хамси ставними неводами (з кроком вічка $a = 6,5$ мм) у п'ятикілометровій прибережній зоні Азовського моря від краю Білосарайської коси до села Нововідрадне – з 20 вересня до 20 грудня, із загальною кількістю ставних неводів – 15 одиниць, а кошільними неводами та різноглибинними тралями (розміром по верхній підборі не більше ніж 38 м) з мінімальним кроком вічка у кутці $a = 6,5$ мм у передпротоці Азовського моря в районі, обмеженому із заходу меридіаном мису Зюк, з півночі паралеллю $45^{\circ}38'00''$ пн. ш., зі сходу меридіаном $37^{\circ}00'00''$ сх. д., та в Керченській протоці – з 01 вересня до 20 грудня, із загальною кількістю різноглибинних тралів – 7 одиниць);

5) здійснюється лише регламентованими способами за допомогою дозволених знарядь і визначених умов їх застосування. Так, знаряддями лову (добування, збирання та ін.) водних біоресурсів є сітки (одностінні, накидні, конусні), неводи (кільцевий, кошільний, закидний), трали (різноглибинні), пастки (донні, підйомні), сачки (ручні та ін.), волоки тощо, якими здійснюється добування водних біоресурсів. Водночас правовий режим спеціального використання водних біоресурсів передбачає заборону використання деяких знарядь лову. Так, Правилами промислового рибальства заборонено перебування на водному об'єкті або у водоохоронній зоні зі знаряддями лову, застосування яких заборонено, а також із вибуховими та отруйними речовинами, а ст. 85 КУАП встановлює адміністративну відповідальність за грубе порушення правил рибальства, а саме за рибальство із застосуванням вогнепальної зброї, електроструму, вибухових або отруйних речовин, інших заборонених знарядь лову;

б) здійснюється на підставі спеціальних дозволів. Дозвільна система у сфері спеціального використання природних ресурсів виступає специфічним способом регулювання відносин використання природних ресурсів через публічно-правові екологічні обмеження до суб'єктного складу природокористувачів, вимоги і заборони до здійснення природокористування, функціональні й територіальні обмеження під час безпосередньої експлуатації природних ресурсів тощо¹.

¹ Кобецька Н. Р. Особливості дозвільної системи у сфері спеціального використання природних ресурсів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2014. Вип. 24, т. 3. С. 14.

Порядок видачі дозволу на спеціальне використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах) або відмови в його видачі, переоформлення та анулювання зазначеного дозволу затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30.10.2013 № 801¹, відповідно до якого дозвіл видається на кожний рибогосподарський водний об'єкт (його частину) суб'єктові господарювання для здійснення промислового рибальства, дослідного вилову, територіальним органом Держрибагентства, яким на сьогодні є Управління Держрибагентства у відповідній області;

7) здійснюється суб'єктами рибного господарства за плату, розмір якої встановлений постановою Кабінету Міністрів України від 12.02.2020 № 125 «Про затвердження Порядку справляння плати за спеціальне використання водних біоресурсів і розмірів плати за їх використання»². Плата нараховується користувачами водних біоресурсів та за конкретний вид водного біоресурсу щокварталу в разі здійснення спеціального використання нелімітованих водних біоресурсів у внутрішніх рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах), внутрішніх морських водах, територіальному морі, виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі України, включених до договору на право спеціального використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах), які укладаються для реалізації права суб'єктів рибного господарства на здійснення промислового рибальства за результатами проведення аукціонів з продажу права на укладення договорів на право спеціального використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах), і щороку – у разі здійснення спеціального використання водних біоресурсів у відкритому морі та у виключних економічних зонах іноземних держав. Водночас зазначеним нормативно-правовим актом

¹ Про затвердження Порядку видачі дозволу на спеціальне використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах) або відмови в його видачі, переоформлення та анулювання зазначеного дозволу : постанова Каб. Міністрів України від 30.10.2013 № 801. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/801-2013-п> (дата звернення: 01.04.2023).

² Про затвердження порядку справляння плати за спеціальне використання водних біоресурсів і розмірів плати за їх використання : постанова Каб. Міністрів України від 12.02.2020 № 125. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/125-2020-п> (дата звернення: 01.04.2023).

передбачено, що плата не справляється з тих суб'єктів, які здійснюють вилов водних біоресурсів у науково-дослідних, науково-промислових, дослідно-конструкторських цілях, з метою з'ясування їх санітарно-епідеміологічного стану, контрольний вилов водних біоресурсів для визначення їх стану та запасів, якщо це не пов'язано з отриманням прибутку;

8) дозвіл на спеціальне використання водних біоресурсів видається лише після розподілу ліміту або прогнозу допустимого вилову на частки добування (вилову) для промислових та непромислових цілей та резерву добування (вилову). В еколого-правовій науці під лімітом використання об'єктів тваринного світу пропонується розуміти систему екологічних обмежень, встановлених на певний строк для користувачів щодо граничних обсягів вилучення тварин із середовища їх перебування¹, тобто лімітом у контексті досліджуваного питання є дозволений обсяг вилучення водних живих ресурсів із природного середовища. Ліміти встановлюються на види (групи видів) водних біоресурсів, стосовно яких здійснюється промисел на відповідних водних об'єктах, за винятком об'єктів промислу, запаси яких формуються виключно шляхом їх штучного розведення.

Держрибагентство здійснює розподіл видів та/або обсягів лімітів, прогнозів, нелімітованих водних біоресурсів, а також допустимих до застосування під час здійснення спеціального використання водних біоресурсів суден та знарядь лову за їх кількістю та характеристиками шляхом включення їх до проектів договорів, які укладаються для реалізації права суб'єктів рибного господарства на здійснення промислового рибальства, після розподілу видів та/або обсягів лімітів, прогнозів, нелімітованих водних біоресурсів, допустимих до застосування під час здійснення спеціального використання водних біоресурсів суден та знарядь лову за їх кількістю та характеристиками шляхом їх включення до проектів договорів, які укладаються для реалізації права суб'єктів рибного господарства на здійснення дослідного вилову². Для

¹ Шеховцов В. В. Перспективи формування і розвитку фауністичного законодавства України. С. 196, 225–226.

² Про затвердження Порядку здійснення спеціального використання водних біоресурсів у внутрішніх рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах), внутрішніх морських водах, територіальному морі, виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі України : постанова Каб. Міністрів України від 25.11.2015 № 992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992-2015-п> (дата звернення: 01.04.2023).

регулювання ж промислу водних біоресурсів, щодо яких не встановлюються ліміти вилову, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері рибного господарства (Держрибагентство), на підставі наукових обґрунтувань наукових установ, що входять до сфери його управління, визначає прогноз допустимого вилову на наступний календарний рік¹.

З метою дотримання вимог сталого використання водних біоресурсів, їх збереження та раціонального використання, а також запобігання негативному впливу промислу на умови навколишнього природного середовища в рибогосподарських водних об'єктах, Держрибагентство може встановлювати обмеження щодо промислового навантаження під час використання водних біоресурсів, рішення про яке приймається на підставі наукових обґрунтувань, поданих науковими установами, що належать до сфери управління Держрибагентства або Національної академії аграрних наук України.

Резюмуючи науково-правові положення питання спеціального використання водних біоресурсів, слід звернути увагу на те, що правовий режим такої діяльності базується на комплексному підході, тобто суб'єктивна можливість фізичної або юридичної особи експлуатувати водні біоресурси на засадах спеціального використання виникає лише при дотриманні всіх досліджених у цьому параграфі ознак та імперативних умов. Крім того, право спеціального використання водних біоресурсів, так само як і загальне використання, не є абсолютним, адже у випадку надмірного навантаження на кількісно-якісний воднобіоресурсовий потенціал, а також з метою оптимального поєднання економічних та екологічних інтересів промислове рибальство та інші види використання водних біоресурсів можуть бути обмежені спеціально уповноваженими на те органами.

¹ Про порядок встановлення лімітів спеціального використання та визначення прогнозу допустимого вилову водних біоресурсів : постанова Каб. Міністрів України від 05.12.2012 № 1149. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1149-2012-п> (дата звернення: 01.04.2023).